

Agrarni eksodus i suprotnosti selo-grad*

Vlado Puljiz

Dihotomija selo—grad omiljena je tema sociologa i drugih istraživača u društvenim znanostima. Mnogo je napisano o razlikama sela i grada i njihovim konfliktnim odnosima. Na jednoj strani te polarne sheme jest grad, s brojnim stanovništvom smještenim na malom prostoru i koje je stanovništvo po uloga dosta diferencirano, dok je na drugoj strani selo — u kojem živi malo stanovnika ali prostorno raštrkanih, i među kojima nema ili je slaba profesionalna diferencijacija.

Nadalje, usporedbe se obično vrše između razvijenoga industrijskog grada i tradicionalnoga sela. Na taj se način znatno potenciraju razlike koje ih razdvajaju. Te se razlike posebno ispoljavaju u načinu privređivanja, te socijalnom životu.

Grad i selo se nisu oduvijek mnogo razlikovali.¹ Prije industrijske revolucije selo je ekonomski dominiralo gradom. Grad je bio »uronjen« u agrarnu okolinu, pa i nije vodio poseban način života. U njemu je bila politička-upravna vlast, te nešto trgovine i zanatstva. U doba dominacije primarnih nad ostalim potrebama grad nije imao ekonomsku premoć. Mala gradska naselja (koja i ne odgovaraju današnjoj definiciji grada) bila su tek centri upravne vlasti u kojima se trošio višak rada kojega je stvaralo seljaštvo.²

Budući da je taj višak rada u početku bio malen, to su i privilegirani slojevi imali tek nešto razvijeniju potrošnju od seljačke. Postepeno se ti narodni »šefovi« sve više izdvajaju od svojih siromašnih podanika. To se najviše manifestira kroz dijapazon i kvalitetu potrošnje, dakle i kroz način života. Novac čini mogućim svaku razmjenu, a kontakti s drugim odličnicima donose inovacije u načinu života. Potrošačka »perversija« feudalne gospode dobiva silan zamah nakon stvaranja moćnih evropskih dvorova na kojima su natjecanja u rasipništvu postala životnim stilom. Od seljaka se

* Ovaj prilog je prerađeno saopćenje autora na Savjetovanju Jugoslavenskog udruženja za sociologiju: *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Portorož 10—13 veljače 1972. g. (Primjedba redakcije)

¹ Ovdje zanemarujemo velike antičke i orijentalne gradove koji nisu imali razvijenu proizvodnu funkciju. To su bili parazitski gradovi čiji je razvoj uvjetovala velika koncentracija političke i vojne moći. Stoviše, Georges Davy misli da je Istok stvorio grad, a Zapad selo. Uostalom, na Istoku je baš zbog borbe s prirodom i nastala potreba za jakom koncentracijom političko-upravne vlasti (orijentalni despotizam).

² Bio je to tzv. prirodni grad, koji se bitno razlikuje od kasnijeg tehničkog grada.

sada sve više traži plaćanje obaveza u novcu. Pritisak na kmetove je veoma snažan, pa nije čudno što se u to vrijeme javljaju najžešće pobune seljaka.

Pojednostavljeno rečeno, bio je to potrošački, parazitski grad. Selo je moglo živjeti i bez njega. Ekonomsku dominaciju nad selom zadobit će tek proizvodni grad, koga je profilirala industrijska revolucija koja se pojavila krajem 18. stoljeća. Započelo je s monstruoznim ugljenim gradom, poznatim iz Dickensovih romana (o takvom gradu L. Mumford piše s gnušanjem). Postepeno će se i taj grad proizvodno diferencirati i razvit će onaj način života kojeg danas suprotstavljamo seljačkom načinu života.

Međutim, industrijski se grad nije mogao razviti a da bitno ne okrnji tradicionalno selo. Grad je selu postepeno oduzimao funkcije i koncentrirao ih u sebe; grad je selo uvukao u novčanu privredu, nametnuo mu političko-upravnu vlast i manje-više ga integrirao u globalno društvo.

Dakle »tradicionalno selo« i »industrijski grad« u pravilu paralelno prostorno ne koegzistiraju. Oni su postojali u različitim epohama. Stoga kod upotrebe ove polarne sheme treba imati na umu da se radi o konstrukciji idealnih tipova.

Danas je međutim sve raširenije stajalište prema kojemu polarnu shemu selo—grad treba zamijeniti idejom ruralno-urbanog kontinuuma, pomoću kojega objašnjenje socijalnog i ekonomskog života u različitim naseljima postaje jednostavnije. Pod znak pitanja se stavljaju i sami termini »selo« i »grad«, a govori se i o manje ili više urbaniziranim zonama. Ta nova razmišljanja o odnosima sela i grada odgovaraju konceptu urbanizacije kao procesu disperzije. Ranije su naglašavani fizički aspekti urbanizacije, dominirala je ideja koncentracije.

* * *

U našoj zemlji razvoj gradova i sela bio je osjetno drugačiji nego u razvijenoj Evropi.³ Na našem je području u zadnjih nekoliko stoljeća bilo velikih pomjeranja stanovništva, pa se ono teritorijalno dosta kasno stabiliziralo. Kao socijalno-ekonomski sistemi seoske se zajednice nisu dobro ni razvile. Socijalna i ekonomska organizacija na većem dijelu našega teritorija počivala je na širokim srodničkim grupama, unutar kojih se odvijala glavina društvenog i ekonomskog života. Podjela rada nije toliko uznapredovala da bi se neke socijalne i ekonomske funkcije jače iskristalizirale na nivou teritorijalnih zajednica.⁴

Iz tih istih razloga zaostajala je i kristalizacija gradova. Zahvaljujući trgovini s prekomorskim razvijenim ekumenama gradovi su se jače razvili u primorskom pojasu. U panonskom bazenu gradovi su se razvili onda kada se trgovina (naročito žitom i stočarskim proizvodima) okrenula prema evropskoj unutrašnjosti. U južnim krajevima egzistirali su zanatsko-trgovački gradovi s orijentalnim obilježjima. I drugdje su se stanovnici okupljali oko trgovišta, na mjestima gdje su završavale etape karavanskih putova, uz rudnike, manufakturne radionice. No sve su to bili tek rudimenti urbanog arhipelaga kakav danas imamo.

Političko-upravna rascjepkanost nacionalnog teritorija nastala uslijed strane okupacije, destimulirala je razvoj jačih gradskih centara. Moćne strane

³ Ovdje ne bismo ulazili u naše poznate unutrašnje razlike koje proizlaze iz različitih kulturnih izvorišta i nejednakog širenja tekovina civilizacije.

⁴ Mijo Mirković piše: »Hrana, odjeća, obuća, kuća i namještaj u njoj, alati potrebni za proizvodnju pretežnim su se dijelom proizvodili u kućnoj zajednici, a izrađivali su ih njezini članovi«. *Izbor iz ekonomskih radova*, Zagreb, Naprijed, 1958, str. 144.

metropole: Beč, Grac, Budimpešta, Solun, Trst, gušile su naše gradske aglomeracije. Ako se izizmu agrarni gradovi kao što su Novi Sad i Subotica, naši najveći gradovi početkom 19. stoljeća jesu Sarajevo i Bitola. Uostalom, Bosna i Hercegovina je tada najveća političko-teritorijalna jedinica na našem teritoriju, a Bitola je snažan posrednik Soluna s unutrašnjošću.

Karakteristična je i naša industrijska urbanizacija. Glavni tehnički pronalasci koji su najavili industrijsku revoluciju stigli su u naše krajeve s nekoliko decenija zakašnjenja.⁵

U našim zanatsko-trgovačkim gradovima bilo je mnogo stranaca, a prodor industrije je omogućio njihov još veći priliv.⁶ Tako su stranci, sve do nacionalnih preporoda u 19. stoljeću, činili znatan, i to dinamični dio našega gradskogog živilja. Nakon toga je njihova uloga postepeno slabila, da bi se potpuno izgubila nakon narodno-oslobodilačkog rata. Činjenica je, međutim, da u nas sve do nekoliko decenija unazad nije bilo jače izražene autohtone urbanizacije.

Naša je poslijeratna industrijalizacija bila dosta disperzna. Brojni industrijski i drugi privredni objekti izgrađeni su izvan gradskih centara, a mnogi i u selima.⁷

U novijem razdoblju i u nas je nadošao val disperzije urbanih tekovina u seoske sredine. Spomenimo samo uvođenje obaveznog školovanja (škola je snažan agens urbanizacije), širenje sredstava masovnog komuniciranja, razvoj turizma i s tim u vezi ljetni pohod iz gradova u sela (koji umnogome liči na obrnuti ruralni eksodus!), izgradnju cestovnih i drugih prometnica. Uostalom, između grada i sela, nepoljoprivrednih djelatnosti i poljoprivrede interpolirao se brojnan sloj stanovništva koji živi na zemljišnom posjedu a ima stalan dohodak izvan njega (40% stalno zaposlenih živi na individualnim gospodarstvima) što znatno utječe na ublažavanje polarizacije selo—grad.

Ovih nekoliko zapažanja nas dovodi do osnovne konstatacije da je naše suvremeno selo znatno urbaniziranije od tradicionalnog sela, i da je naš grad znatno ruralniji od modernoga industrijskog grada.

Čini nam se da je u nas s više opravdanja moguće govoriti o polarizaciji između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva ili, još bolje, između seljaštva i ostaloga društva. U nekim svojim aspektima u našoj je zemlji ta podvojenost potencirana. Seljak je diskriminiran na mnogim područjima: ekonomski mu je položaj slab i nestabilan,⁸ nema zdravstveno ni socijalno osiguranje, starost mu je neizvjesna, politička participacija gotovo na nuli; on je sasvim na dnu ljestvice socijalnog prestiža.

⁵ Prvi parni stroj s dvostrukim djelovanjem pušten je u Engleskoj u pogon godine 1784, a u nas — u Sloveniji 1833, u Hrvatskoj 1835. i u Srbiji 1849. godine.

Prva željeznička linija u svijetu otvorena je u Engleskoj 1825. godine između Stocktona i Darlingtona, dok je u nas prva linija — odvojak bečke pruge do Ljubljane izgrađen između 1846. i 1849. godine. Pruga Zidani Most—Zagreb—Sisak otvorena je 1862, Banja Luka—Dobrljin 1872, Beograd—Niš 1884. godine, itd.

⁶ Na primjer u riječkoj rafineriji, koja je potpuno puštena u pogon 1768. g., od 704 radnika samo ih je 319 bilo domaćih. Podatak je iz knjige Mije Mirkovića: *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, Ekonomski pregled, 1958, str. 191.

O gradskom stanovništvu Srbije informira nas Vuk St. Karadžić: »Narod srpski nema drugih ljudi osim seljaka. Ono malo Srba što živi po varošima kao trgovci (gotovo same dućandžije) i majstori (ponajviše čurčije, terzije, jekmedžije, tufekdžije, kujundžije), zovu se varošani; i budući da se turski nose i po turskom običaju žive, a uz bune i ratove ili se zatvore s Turcima u gradove, ili s novcima beže u Njemačku, zato oni ne samo što se ne broje među narod srpski, nego ih još narod i prezire. . .«, *Danica za 1877*, str. 101.

⁷ Analizirajući povijest naše urbanizacije, Dolfe Vogelnik dolazi do zaključka da je ona bila diskontinuirana, da se na urbanizaciju iz pojedinih razdoblja naše povijesti, nakon velikih događaja koji ih omeđuju, obično nije nastavljala nova urbanizacija. To je jedan od razloga što u nas nema većih gradskih koncentracija stanovništva kao u drugim zemljama. Dolfe Vogelnik: *Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ*, Beograd, Savez društava ekonomista, 1961.

⁸ Dohodak po glavi seljaka iznosi negdje oko 40% prosječnog dohotka ostalih stanovnika.

Takav položaj seljaka uzrok je njegova upornog nastojanja da dobije zaposlenje u društvenoj privredi. No mnogi od njih se nisu mogli zaposliti u društvenom sektoru. Stoga mislimo da, makako bili impresivni podaci koji govore o poslijeratnom transferu seljaka u društvenu privredu, oni ne odražavaju stupanj njihove psihološke okrenutosti od zemlje. Stvarni agrarni eksodus u nas je osjetno zaostajao za potencijalnim.

* * *

Prelazak stanovništva iz sela u grad, ili još šire iz poljoprivrede u druge djelatnosti, predstavlja područje za ispoljavanje suprotnosti između grada i sela, između seljačkog i industrijskog načina života.

Ruralno-agrarni eksodus plastičan je izraz toga konflikta.⁹

S obzirom da ne pretendiramo na iscrpnost i sistematičnost, naznačit ćemo tek nekoliko segmenata u kojima se ispoljava konflikt seosko-agrarnoga i gradsko-industrijskoga načina života. Subjekti toga konflikta su u pravilu seoski došljaci u gradu, u industriji ili u drugim neagrarnim djelatnostima. Proces njihove adaptacije odvijao se kroz sukob dvaju različitih vrijednosnih sistema ili njihovih segmenata.

Seljačka *porodica* u tradicionalnom sistemu kondenzira u sebi većinu životnih funkcija. Ona je proizvodna grupa u kojoj (pogotovo ako je šira) postoji znatna podjela rada između pojedinih članova. Osim proizvodne, takva porodica obavlja funkciju odgoja, zaštite, njege, pa i rekreacije svojih pripadnika. Porodica je pravi mikrokozmos koji gospodari pojedincem, ali mu za uzvrat daje sigurnost.¹⁰ Individualna je svijest bila prigušena kolektivnom sviješću.

Podjela rada za porodicu je značila gubitak jedne za drugom od njenih nekadašnjih funkcija u korist eksternih institucija i grupa. Sadašnja naša seljačka porodica sačuvala je tek mali broj funkcija koje je nekada imala porodična zadruga. Od tada pa do danas porodica je drugima prepustila mnoge proizvodne djelatnosti (npr. izradu odjeće i preradu vlastitih prehrambenih proizvoda), funkciju vanjske zaštite preuzela joj je država, odgoja — škola, njegu — liječnička služba, organizaciju slobodnog vremena — mnoge vanjske institucije. Iz gradske industrijske porodice iselila se radna funkcija, zatim se postepeno povlači prehrambena (sve veći broj obroka uzima se u restoranu) itd. Jean Stoetzel smatra da se u porodici sedimentira tek njezina rekreativna funkcija.¹¹ Onda je prirodno da je kohezija takve porodice slabija, da u njoj dominira individualizam, da veze među članovima nisu mnogostrukte te da ona može funkcionirati tek kao najuža zajednica muškarca, žene i njihovih potomaka.¹²

Razlika između *rada* u seljačkoj poljoprivredi¹³ i industriji vrlo je velika

⁹ U tekstu nisu jasno istaknute razlike između grada i industrijskih centara, te poljoprivrede i sela. Odatle i problemi s tzv. ruralnim i agrarnim eksodusom. Budući da se radi o znatnoj isprepletenosti fenomena, ovdje se nismo htjeli upuštati u stroga terminološka razgraničenja.

¹⁰ Poznato je da je u našem zadržanom sistemu inokoština u pravilu značila bijedu i nesigurnost; isto je tako isključenje pojedinca iz zadruge trebalo biti teška kazna.

¹¹ Stoetzel odmah ističe da se radi tek o jednom dijelu rekreativne funkcije, budući da je rekreacija u našoj civilizaciji već dosta komercijalizirana, pa dakle i eksteriozirana u odnosu na porodicu. J. Stoetzel: *Renouveau des idées sur la famille*, u redakciji R. Prigenta, Paris, P. U. F., 1954, str. 343-369.

¹² U razvijenim su zemljama sve rjeđe trogeneracijske porodice. O krhkosti veza između roditelja i djece ilustrativan je podatak iznio Roger Garaudy u jednom predavanju u Beogradu. On tvrdi da u Francuskoj danas 7% djece ne zna da li su im roditelji živi ili mrtvi. Preuzeto iz članka »Kakva danas može biti revolucija«, objavljenog u *Borbi* od 24. studenog 1971. godine.

¹³ Seljačka poljoprivreda je autarhična porodična proizvodnja i razlikuje se od industrijske poljoprivrede u kojoj je broj radnih operacija znatno reduciran i koja je integrirana u proizvodni ciklus s industrijom.

i očituje se u više aspekata. Jedan se odvija u prirodnom, a drugi u tehničkom prostoru.

Rad u poljoprivredi je u pravilu naporniji i iziskuje mnogo više energije. Seljak ga obavlja sa svom snagom, rukama, ramenima, leđima. Alatka je produžetak njegova tijela. U tvornici je rad manje naporan, ali zahtijeva veću umješnost ruku, finoću pokreta.

Poljoprivredni rad je raznovrstan, a industrijski je repetativan.

U poljoprivredi na diferencijaciju utječu biološki ciklusi i klimatski faktor. U tvornici se radi s neživim materijalom, a utjecaj eksternih faktora je eliminiran. Rad i ritam određeni su preciznim mjerama vremena.

Seljak se mnogo teže adaptira na socijalni nego tehnički sistem u industriji. Dok je na vlastitom posjedu gospodar svoga rada, u tvornici je on uhvaćen u jedan hijerarhizirani sistem proizvodnje, u kojem obavlja tek jednu parcijalnu radnju. On često ne razumije cijeli sistem proizvodnje, budući da u njemu predstavlja tek jednu malu kariku.¹⁴ Mnoga su istraživanja pokazala da radnicima koji su došli sa seljačkog gospodarstva najviše smeta ova prisilna dimenzija industrijskog rada. Seljaci se radije prihvaćaju samostalne nepoljoprivredne djelatnosti (recimo u sitnoj trgovini ili zanatstvu) koja im omogućava da ujedine prednosti individualnog slobodnog poduzetništva i regularnog novčanog dohotka.

U nas je, međutim, atraktivnost rada u društvenim poduzećima u odnosu na samostalnu djelatnost (koja je bila prigušivana) povećavana prednostima koje proizlaze iz statuta »u državnom poduzeću zaposlenoga«.

Seoske se pridošlice u grad teško prilagođavaju na drugačiji ritam korištenja vremena. Vrijeme je u gradu tehnizirano, isparcelizirano. Upotreba vremena je planirana, a granice su mu precizno određene. Sve se mjeri na sate i minute, svugdje se traži preciznost. Vrijeme jednostavno progoni čovjeka, nikad ga nema dovoljno, čini se kao da brže teče.

To je u suprotnosti s pojmom seljačkog vremena, koje je difuzno, neizdiferencirano, granice mu nisu precizne. Vremenski ritam je nametnut od prirode, baš kao i biološki ciklus.¹⁵ U seljačkom društvu je pogotovo nejasna razlika između rada i razonode. Mnoge manifestacije seoske uzajamne suradnje (moba, sijelo, i sl.) ustvari su oblici kolektivne rekreacije. Nasuprot tome, u gradu je razlika između radnog i slobodnog vremena oštro određena i kao takva se doživljava, jer dijeli »carstvo nužnost« od »carstva slobode«.¹⁶

Najoštrij konflikt između seljačkog i gradskog mentaliteta osjeća se zbog razlika u *socijalnoj okolini*, sistemu kumuniciranja s tom okolinom. Kao što je poznato, u gradu su kontakti među ljudima više fragmentarni, funkcionalni, bezlični. U selu svatko svakoga poznaje. Komunicira se sa ljudima s imenom, prezimenom, nadimkom, a ne s njihovim ulogama ili titulom.

¹⁴ Čini se da je i na ovoj točki utjecaj samoupravljanja kao sistema u kojem se radnik informira o namjeni i smislu *njegova rada* — vrlo značajan. Time se postiže prevazilaženje idiotizma tzv. razmrvljenoga rada.

¹⁵ To je, kako kaže Lucien Febvre, »temps dormant, temps flottant« (vrijeme drijemljivo, vrijeme flotirajuće) u kojem su kukurijekanje, pjev ptica, izlazak i zalazak sunca, zvon zvona, vremenski kodovi koji zamjenjuju kucanje sata. Urbanizacija seljačkog mentaliteta — znači njegovo privikavanje na mjerenje.

¹⁶ Ipak, sada kada je radno vrijeme znatno skraćeno u odnosu na prošli vijek, mnogi zaposleni — zbog dodatne zarade ili zbog drugih vlastitih potreba ili ambicija — rade i izvan radnog vremena (nastranu obavezni domaćinski i slični poslovi). Razlika je, međutim, što je kod jednih to izraz nužde, a kod drugih potreba za rekreacijom.

U selu je socijalna kontrola snažna i svako odstupanje od eksplicitnih ili implicitnih pravila ponašanja izaziva reakciju sredine. Osobna sloboda je manja, ali je zato sigurnost veća. U gradu je obrnuto.

Nadalje, grad je mjesto gdje se komunikacija (posebno s globalnim sistemom) odvija putem simbola, koji se sve više udaljavaju od sadržaja koje obilježavaju. Sve više apstraktnih konstrukcija prodire u izražajni sistem, pa su teško razumljive onome tko na njih nije navikao. Seljački je rječnik siromašan, jer je potreba za razmjenom mišljenja manja.¹⁷ Uz to je njegov rječnik konkretan, precizan.¹⁸

Oblici i način *potrošnje* različiti su kod seljaka i građana. U autarhičnom selu potrošnja je primarna, naturalna i ograničena biološkim ritmom, zatim proizvodnjom, kako po opsegu tako i po vrsti. Stoga je izbor hrane ograničen. Obično se u hrani oskudijeva. Oscilacije žetvi su osjetne, pa uvijek treba misliti na slabe godine («sedam debelih i sedam mršavih krava»). Obilnije se jede za blagdane, svadbe, krštenja, kad se obavi žetva, kada se kolje stoka.

U urbano-industrijskom društvu dohodak pritječe regularno, pa se tako i troši. Oscilacije u potrošnji su male. Izbor artikala je veći; osim primarnih razvijene su druge potrošne potrebe. Potrošnja se individualizirala.

* * *

U skladu s našim ranijim zaključcima o karakteristikama naše urbanizacije dodali bismo tek nekoliko zapažanja o konfuziji elemenata gradsko-industrijskog i seljačkog mentaliteta, posebno u našim gradskim i industrijskim centrima.

»Ruralnost« naših gradova plastičan je izraz konflikta čiji je subjekt stanovništvo pridošlo iz sela. Prvi pokazatelj te ruralnosti jest činjenica da je u našim najvećim gradskim centrima — kao što su Beograd, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Skopje — više od trećine stanovništva rođeno u selu.

Sasvim je prirodno što to seljačko stanovništvo ispoljava mnoga obilježja svojega izvornog mentaliteta.

O neprilagođenosti na tehnički sistem koji se u nas rapidno širi, govori vrlo veliki broj nesreća na poslu, invalida rada, pogibija naših radnika na inozemnim radilištima, rekordi u broju prometnih nesreća.¹⁹ Još teže prolaze naši radnici u inozemstvu gdje je koeficijent tehnizacije mnogo veći.²⁰

Seoski potomci u gradu održavaju sa srodnicima vrlo jake porodične veze, koje se manifestiraju kroz oblike uzajamne ispomoći, razmjenu dobara, pa i socijalnu kontrolu.

Porodične veze su osobito snažne ako su u selu još živi stari roditelji — taj porodični panj koji obavlja znatnu integrativnu funkciju među raspršenim srodnicima. Sastanci na porodičnim ognjištima održavaju se obično ljeti, praćeni su porodičnim gozbama, razmjenama darova. Sve je usmjereno na jačanje kohezije odnosno na održavanje te, kako je netko duhovito nazvao, prerusene porodične zadruge.²¹

¹⁷ Henri Mendras do ekstrema dovodi ovu opoziciju, pa ističe da je tradicionalno selo »civilizacija stavova«, dok je grad »civilizacija mišljenja«. H. Mendras: *La fin des paysans*, Paris, S. E. D. E. I. S., 1967.

¹⁸ O tom konkretnom seljačkom rječniku govori književnik Meša Selimović u intervjuu u *VUS-u* od 10. veljače 1971. g. On kaže da je V. St. Karadžić kodificirao seljački jezik u kojem je malo apstraktnih termina. Zbog toga je prodor stranih riječi apstraktnog značenja najosjetniji u našem jeziku.

¹⁹ Broj mrtvih u prometnim nesrećama na 10.000 motornih vozila bio je 1967. g. u Jugoslaviji — 35, u SR Njemačkoj — 11,8, u Švicarskoj — 10, u Italiji — 8,5, u Belgiji — 7,7, u Nizozemskoj — 7, u Švedskoj — 6,6, i u SAD — 5,5.

²⁰ Do 1969. g. na radilištima zapadne Evrope poginulo je 56 radnika s područja Imotske krajine.

²¹ Kada bismo uspjeli registrirati sve novčane i materijalne razmjene koje u nas cirkuliraju kanalima porodične solidarnosti, došli bismo do predodžbe o imponantnom skrivenom tržištu.

Porodične veze nadopunjuju rođачke, susjedske, »zemljačke« veze, pa zajedno s njima tvore moćan sistem, koji dobro funkcioniše. To se naročito potvrđuje u kritičnim situacijama — kada se treba dobiti zaposlenje, stipendiju, kada treba doći do liječnika itd. Sve se to registrira u rodnom kraju i služi za jačanje ugleda otišlih pojedinaca. Želja za isticanjem u vlastitom selu nagnala je mnoge naše inozemce da troše velika sredstva u nefunkcionalne građevine — te kamene simbole uspjeha koji služe kao legitimacija pred sredinom.

Ustvari, gotovo svako naše selo ima svoju gradsku dijasporu, s kojom održava mnogobrojne veze i ostvaruje izvjesnu duhovnu cjelinu.

Nedaćama primarnih veza (one imaju i svoje prednosti) posebno je izložena društvena privreda i upravna služba u malim mjestima i u selima.

Izraziti su primjeri neprilagođenosti na urbano vrijeme. Otpor se ogleda svugdje: kroz česta odsustva s posla, dnevno izbjivanje, pogotovo tamo gdje to omogućava radni proces, česta zakašnjavanja na posao.²²

U nas je uopće ostalo mnogo ostataka nereguliranog radnog ritma karakterističnog za seljačku kulturu. Jedan od njegovih sublimiranih izdanaka su kampanjska rješavanja problema. Može se s dosta sigurnosti postaviti hipoteza prema kojoj cikličko zgušnjavanje našega političkog, ekonomskog i društvenog života, praćeno raznim reformama, dijelom proizlazi iz našega kampanjskog mentaliteta.²³

Najviše se elemenata ruralnosti može otkriti u korištenju slobodnog vremena seoskih došljaka u gradovima. To je i razumljivo, budući da se upravo u slobodnom vremenu čovjek oslobađa nametnutih regula, pa se i ponaša prema svojim imanentnim sklonostima.

Naročito u novim gradskim četvrtima vidimo manifestaciju tradicionalnih seoskih susjednih odnosa. Ljudi se okupljaju ispred zgrada, pa ponekad započinju kolektivne igre (pogotovo ako su iz istog kraja). Na drugoj strani se grupiraju žene. Iz stanova dopiru zvuci narodne glazbe. Po gradu se traga za rođacima i susjedima, s kojima se lako stvara domaća atmosfera, podsjeti se na tamošnje ljude i događaje.

U našim se gradovima još uvijek velike količine prehrambenih proizvoda direktno nabavljaju u selu, i to bez posredstva trgovačkih kanala. Posrednici su obično srodnici i prijatelji.²⁴ U stanovima se priprema zimnica: kupus, paprika, krastavci. Uvijek ima »domaćeg« vina i rakije koji su bolje od onog »umjetnog« iz trgovine.

Domaćice se teško privikavaju na mjesečni potrošni budžet. U početku nemaju predstavu o izdacima, naročito za prehranu, nisu sklone planiranju. Radi sigurnosti čuvaju novac (strah od neimaštine — čitaj »nerodne godine«), ali se teško odlučuju za kredit. Uzimanje kredita značajan je indikator promjene u mentalitetu seoskih došljaka.

Grad je u nas izašao u selo, a selo je ušlo u grad. Proces amalgamiranja svugdje je prisutan.

²² U *NIN-u* br. 1076 od 5. rujna 1971. godine u članku »Gospodari ili sluge vremena« opisuje se slučaj jedne tvornice u nekoj palanci u Srbiji u kojoj je radnicima uprava zaprijetila sankcijama za zakašnjavanja koja su postala sve češća. »Ubrzo posle toga, piše u tom članku, pred fabričkom kapijom mogla se videti čudna slika: sat ili dva pre šest mnogi radnici su ispred ulaza dremali, pušili ili pričali među sobom čekajući minut kada počinje radno vreme.«

²³ U tom smislu mogli bismo očekivati smanjene oscilacije, odnosno postepenu prevagu postupnosti i kontinuiranosti.

²⁴ Za prehrambenu bi industriju bio zanimljiv podatak da sazna koliko građani zakuju svinja u selu, i koliko se u domaćoj režiji u njihovim smoćnicama nađe sušenog i prerađenog mesa.

No treba imati na umu da svo dobro nije u gradu, niti je svo loše u selu. Pripadnici našeg višeg sloja već su postali konzumenti seoskog pejzaža i čistog zraka. Prošle godine u nas je bilo oko 43.000 tzv. sekundarnih boravišta, koja su tek prethodnica velikog »rekreativnog« eksodusa u selo i u prirodu koji nas očekuje u bliskoj budućnosti.

Summary:

THE AGRARIAN EXODUS AND CONTRASTS BETWEEN TOWN AND VILLAGE

The author of the article first deals with the town/village dichotomy. He points out that the town, which now dominates the village economically, developed only with the industrial revolution. It is the industrial revolution which brought the town its productive domination over the village. Before that, the town was just a centre of consumption and exchange and thus depended on its agrarian surroundings.

The author then goes on to discuss the history of urbanization in Yugoslavia. His basic idea is that the territorialization of Yugoslavia's population came at a rather late stage, and thus the crystallization of Yugoslav towns came as a belated process. Towns developed first in the coastal areas and then (with trade turning towards the continental parts of Europe) in the Pannonian Plain. In the interior, which was under Turkish rule, there developed trade and craft centres of the oriental type. The development of any major centres was prevented by the fragmentation of the national territory and by the orientation towards foreign capitals (Vienna, Graz, Budapest, Salonika, Trieste). The development of major towns was also slowed down by the lack of continuity in Yugoslav urbanization.

Urbanization since the war has not moved in the direction of big concentrations of the urban population, either. The spread of urban achievements to rural areas and the large-scale migration of the rural population to towns have helped to reduce the contrasts between town and the country. Due to differences in economic position and political status, the contrast between agricultural and non-agricultural population is perhaps more emphasized in Yugoslavia than in other countries.

The second part of the article deals with sociological differences between the urban and the rural way of life, especially those which relate to work, the family, social environment and consumption.

That there has not only been an urbanization of the rural areas but also a ruralization of towns can be seen from the various elements of peasant culture introduced into towns by immigrating peasants. Since more than one third of the population of Yugoslav major towns are immigrant peasants, their influence on life in these towns has been considerable. At the end of the article the author discusses the various forms of this influence.

Резюме:

АГРАРНОЕ МАССОВОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ И ПРОТИВОРЕЧИЯ СЕЛО—ГОРОД

В начале статьи приведены замечания автора касательно дихотомии село—город. Автор подчеркивает факт что город экономически доминирующий над селом, развился лишь в течение промышленной революции. Промышленная революция способствовала развитию производственной силы города и выразила его преобладание над селом.

До этого времени город являлся лишь потребительским центром а также и центром обмена и был подчинен своей аграрной среде.

В статье приведены тоже сведения об истории урбанизации в Югославии. Основная мысль — что территориализация нашего населения появилась с большим опозданием вследствие чего опаздывает кристаллизация городов. Прежде всего города появились в Приморье, а, (после поворота торговли во внутрен-

ность Европы) появляются также и в Паннонской низменности. Во внутренней части находящейся под турецким правительством, развиваются ремесленно-торговые города восточного характера. В нашем районе более крупные города не могли развиваться ввиду раздробленности национальной территории и их направленности к иностранным метрополиям (Венна, Грац, Будапест, Салоники, Триест). Росту крупных городов препятствовала прерывистость нашей урбанизации.

Послевоенная урбанизация в нашей стране не была сосредоточена к значительной концентрации городского населения. Рассеивание городских достижений в сельские местности, а также и сильный трансфер сельского населения в города, помогли ослаблению противоречий села и города. Несогласованность экономического положения и политического положения в нашей стране, может быть сильнее чем в других странах, вызвала острые противоречия между сельскохозяйственным и несельскохозяйственным населением.

Во второй части статьи говорится о социологических различиях между крестьянским бытом и городским уровнем, а отдельно о тех которые касаются вопросов семейства, работы, времени, социальной среды этого потребления.

Наряду с урбанизацией села существует и рурализация города которая отражена в разных элементах сельской культуры, которые проникают в город вместе с крестьянами-переселенцами. В югославских крупных городах больше одной трети населения составляют крестьяне-переселенцы и их влияние на жизнь городов очень сильное. Аспекты этого влияния приведены в конце статьи.